

VPLYV KREŠŤANSTVA NA RÍMSKO-PRÁVNÚ ÚPRAVU MANŽELSTVA V POKLASICKOM OBDOBÍ

THE INFLUENCE OF CHRISTIANITY ON THE ROMAN-LEGAL REGULATION OF MARRIAGE IN THE POST-CLASSICAL PERIOD

Róbert Brtko¹

Abstrakt: Veľký vplyv kresťanstva na legislatívnu politiku v oblasti rodinného práva v období dominátu nastal za vlády dvoch cisárov, a to Konštantína I. (306 - 337) a Justiniána I. (527 - 565). Príspevok sa zaoberá právnymi úpravami, ktoré prijal najmä cisár Konštantín, ktorý, uvedomujúc si duchovný potenciál nového náboženstva, nielenže zrovnoprávnil kresťanstvo s pohanstvom, ale kresťanstvo všestranne podporoval. V úvodných častiach príspevku sú predstavené myšlienky prvých kresťanských spisovateľov, a to Tertuliána, Ambróza, Augustína, Laktancia, Hieronyma. V ďalších kapitolách je analyzovaná legislatíva cisárov Konštantína I., Teodózia II. a Majoriána v oblasti manželského práva. Uvedené cisárske zákonodarstvo bolo zamerané na ochranu manželstva a viac menej sťažovalo alebo v určitých prípadoch bránilo uzavretiu druhého manželstva po rozvode. Osobitná pozornosť bola venovaná postihu trestného činu cudzoložstva, možnosti odpustenia cudzoložnej manželke a taktiež zavedeniu štátnej kontroly nad rozvodom prostredníctvom stanovenia dôvodov, ktoré ho povoľovali. Kresťanstvo pomohlo prekonať klasický koncept rímskeho manželstva chápaného ako faktický stav a prispelo k jeho nahradeniu novým konceptom, podľa ktorého bolo manželstvo právnym inštitútom a trvalým právnym stavom.

Kľúčové slová: cisár Konštantín, rímske právo, poklasické obdobie, patristika, manželstvo

Abstract: The significant influence of Christianity on legislative policy in the field of family law during the Dominate period occurred under the rule of two emperors: Constantine I (306–337) and Justinian I (527–565). The paper examines the legal reforms introduced primarily by Emperor Constantine who, recognizing the spiritual potential of the new religion, not only equalized Christianity with paganism but also actively supported it in various ways. The introductory sections of the paper present the ideas of the first Christian

¹ Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra rímskeho práva a cirkevného práva.

writers, namely Tertullian, Ambrose, Augustine, Lactantius, and Jerome. The subsequent chapters analyze the legislation of Emperors Constantine I, Theodosius II, and Majorian in the area of matrimonial law. This imperial legislation was aimed at the protection of marriage and, to a greater or lesser extent, made the conclusion of a second marriage after divorce more difficult or, in certain cases, even prevented it. Special attention was given to the punishment of the crime of adultery, the possibility of pardoning an adulterous wife, and also the introduction of state control over divorce through the establishment of reasons permitting it. Christianity helped to overcome the classical concept of Roman marriage understood as a factual state and contributed to its replacement by a new concept, according to which marriage was a legal institution and a permanent legal status.

Key words: Emperor Constantine, Roman law, post-classical period, patristics, marriage

Úvod

Veľký vplyv kresťanstva na legislatívnu politiku v oblasti rodinného práva v období dominátu sa prejavil za vlády dvoch cisárov - Konštantína I. (306 - 337) a Justiniána I. (527 - 565). Vzhľadom na rozsiahlosť témy sa v tomto príspevku obmedzíme najmä na právne úpravy vykonané prvým z nich, ktorý si uvedomoval duchovný potenciál kresťanstva a nielenže zrovnoprávnil kresťanstvo s pohanstvom (Milánsky edikt r. 313), ale kresťanstvo všestranne podporoval. V práci sa budeme usilovať potvrdiť tézu, podľa ktorej zákony (*leges*)² cisára Konštantína upravujúce matériu manželstva boli v súlade s jeho celkovou politikou v náboženských záležitostiach. Upresňujeme, že náboženská politika Konštantína bola zameraná jednak na reformu verejného práva (napr. obmedzovanie pohanského kultu; zákaz kultu bohyne Venuše; obmedzenie činnosti haruspikov; delegovanie súdnej právomoci v občianskoprávných záležitostiach biskupom; podpora výstavby kresťanských kostolov; právo azylu v kresťanských kostoloch; zrušenie trestu ukrižovaním; uznanie nedele ako dňa pracovného pokoja; zrušenie Augustových zákonov proti bezženstvu) a jednak na úpravu či prispôsobenie určitých inštitútov súkromného práva, najmä

² V období dominátu - okrem obyčajového práva - takmer výlučným prameňom vzniku práva boli cisárske nariadenia, ktoré boli označované termínom „*leges*“ alebo „*leges generales*“. BRTKO, Róbert – MRVA, Michal: Cirkevné právo v prameňoch rímskeho práva poklasického obdobia. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, Roč. 40, č. 2 (2021) s. 83 - 84; VLADÁR, Vojtech: *Pramene práva Katolíckej cirkvi v historickom vývoji*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 117 - 118.

manželstva a rodiny.³ Inak povedané, celková náboženská politika Konštantína I. sa sústreďovala na oblasť verejného práva (s cieľom vytvorenia priestoru pre kresťanské náboženstvo), ale aj na modifikáciu inštitúcií súkromného a verejného práva prostredníctvom uplatnenia princípov, ktoré sa zrodili v kresťanskom prostredí.⁴

Pokiaľ ide o manželstvo, v príspevku sa budeme odvolávať na pramene, ktoré upravovali koncepciu tohto inštitútu, a to pomocou čiastočnej recepcie učenia spisovateľov starokresťanskej doby, ktorých cirkev uznala ako svedkov svojho učenia. Možno sa domnievať, že cieľom cisárskej legislatívy poklasického obdobia bolo dosiahnutie väčšej stability a ochrany manželského zväzku.

Nerozlučiteľnosť a jednota manželstva v učení Tertuliána

Quintus Septimus Florens Tertullianus (cca. 155 – 220 alebo 240) svoje filozofické a právnické vzdelanie dal do služieb kresťanstva, keď sa v roku 196 stal kresťanom. Hoci nebol považovaný za apoštolského otca – keďže sa neskôr pripojil k radikálnej sekte montanistov – zásadným spôsobom ovplyvnil kresťanské učenie a terminológiu na Západe.⁵ V otázke nerozlučiteľnosti manželstva sú poznatky vyplývajúce z jeho diel mimoriadne významné, pretože dokladajú originalitu kresťanského princípu nerozlučiteľnosti manželského zväzku, a to aj v prípade cudzoložstva manželky. Tertulián síce pripúšťal možnosť zavrhnutia cudzoložnej manželky,⁶ avšak zásadne odmietal, aby si manžel počas života prvej ženy vzal inú za manželku. Manželstvo považoval za inštitút požehnaný Pánom, uskutočnený medzi jedným mužom a jednou ženou: Adam bol jediným manželom Evy a Eva bola jeho jedinou manželkou; „jedna žena, jedno rebro“.⁷

Autor zastával odmietavý postoj k polygamii, ktorá bola v starodávnej dobe tolerovaná z dôvodu ľudského zvyku a krehkosti človeka, avšak kresťanské učenie

³ DI BERARDINO, Angelo: La cristianizzazione del tempo nei secoli IV-V. In: Augustinianum, Roč. 12, č. 1 (2002), s. 97 a nasl.; BAGIN, Anton: Cirkevné dejiny. Starovek. Trnava: CMBF Bratislava, 1983, s. 81 - 82; DEBIŇSKI, Antoni: Church and roman law. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2010, s. 27 - 28; VLADÁR, Vojtech: Dejiny cirkevného práva. Praha: Leges, 2017, s. 85 - 86.

⁴ HRDINA, Ignác Antonín: Římské právo a kanonické právo. In: Studia theologica, Roč. 22, č. 1 (2020), s. 68, 76 - 79.

⁵ OSTRÁK, Ladislav: Patrológia. Bratislava: CMBF Bratislava, 1988, s. 39; BARNES Timothy David: Tertullian: A Historical and Literary Study. Oxford: Clarendon Press, 1971, 318 s.; QUASTEN, Johannes: Patrologia. I primi due secoli (II-III). Vol. I. Fino al Concilio di Nicea. Torino: Marietti, 1980, s. 493 - 494.

⁶ TERTULLIANUS: Ad uxorem (Manželke) 2, 2. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): Patrologia Latina 1, col. 1403 - 1406; KORONTHÁLY, Pavel: Tertulián o manželstve. Praha: Krystal, 2014, s. 60 - 62.

⁷ TERT.: Ad uxorem 1, 2. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): Patrologia Latina 1, col. 1277.

Úvahu o jednom rebre, ktoré Boh Adamovi vzal, a jedinej žene, ktorú Boh pre neho stvoril, Tertulián rozvíja v De exhortatione castitatis 5 (Výzva k čistote) a De monogamia 4 (O jednoženstve). KORONTHÁLY, Pavel: Tertulián o manželstve. Praha: Krystal, 2014, s. 50.

tento zvyk zrušilo. Manželský život v porovnaní s voľbou čistoty predstavuje nižší stav, a preto samotná povaha manželstva má byť chápaná v zúženom zmysle slova. Takýto pohľad vylučoval polygamiu a potvrdzoval nutnosť monogamie (porov. Ad uxorem 1, 2 - 3).

Tertulián v spise „Proti Marcionovi“ (4, 24) obhajoval nerozlučiteľnosť manželstva, keď opakovane pripomínal, že nie je dovolené sa rozviesť a uzavrieť nové manželstvo, ak predchádzajúci zväzok nebol rozviazaný.⁸

Vo svojom diele „De monogamia“ (O jednoženstve) vysvetľoval, že monogamný zväzok nie je ani nový, ani zvláštny, ale skôr starobylý a vlastný kresťanom. Monogamia nachádza opodstatnenie v prirodzenom práve a svoj zdroj vo Svätom písme - prorocky je určené: „dvaja budú jedným telom“ (Gn. 2, 18, 24), nie traja a viac. Princíp monogamie sa podľa Tertuliána uznáva aj u samotných zvierat, ktoré žijú v jednom zväzku, keďže ani divoká zver nemá pochádzať z cudzoložstva.⁹

Tertulián sa odvolával aj na slová Ježiša Krista, ktorý na otázky farizejov týkajúce sa prepustenia manželky odpovedal, že Mojžiš pre tvrdosť srdca dovolil prepustiť manželku, ale od počiatku to tak nebolo (Mt. 19, 8). Na základe Ježišových slov dospel k záveru, že ani v prípade mnohoženstva to tak na začiatku nebolo, čím „zákon monogamie“ opäť priviedol k počiatkom prirodzeného práva (porov. De monogamia 5).

Spisovateľ v diele „De exhortatione castitatis“ (Výzva k čistote) obhajoval nerozlučiteľnosť manželského zväzku, keď vyzýval kresťanov, aby neuzatvárali druhé manželstvo počas života manželky, a to ani v prípade cudzoložstva, napriek tomu, že svetské zákony to umožňujú.¹⁰

Tertuliánove uvažovanie o povahe kresťanského manželstva, ktoré sa stalo fundamentom cisárskeho zákonodarstva a ktoré potvrdili aj neskorší cirkevní spisovatelia, možno zhrnúť do nasledovných poznatkov: manželstvo má monogamický charakter a jeho opodstatnenie vychádza z prirodzeného práva a Svätého písma; monogamická povaha manželstva bola Mojžišovým zákonom dočasne tolerovaná vzhľadom na tvrdosť ľudských srdiec (Mt. 19, 3 – 9), avšak je nevyhnutné ju zachovávať; manžel nesmie uzavrieť druhé manželstvo, pokiaľ je jeho manželka nažive, a to ani v prípade cudzoložstva.

Vybrané teologické a disciplinárne aspekty manželstva podľa Ambróza, Augustína a iných kresťanských spisovateľov

Relevantné patristické pramene z obdobia po Tertuliánovi nachádzame v spisoch Augustína (+430), Ambróza (+397), Laktancia (+cca 325) a Hieronyma (+420). Za

⁸ TERT.: Adversus Marcionem 4, 24. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): Patrologia Latina 2, col. 449-450.

⁹ TERT.: De monogamia 4. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): Patrologia Latina 2, col. 935.

¹⁰ TERT.: De exhortatione castitatis 9. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): Patrologia Latina 2, col. 924.

vhodné považujeme najskôr predstaviť myšlienky z Augustínovho diela „De bono coniugali“ (Dobro manželstva). V tomto spise Augustín rozpracoval teológiu manželstva, ktorá vychádza z prirodzeného práva. Pojem manželstva posunul z rímskoprávnej kategórie „affectio maritalis“ (ako trvalej podmienky existencie manželského zväzku)¹¹ do roviny stabilnej právnej situácie, typickej pre obdobie neskorej antiky, čo sa následne odrazilo aj v cisárskych nariadeniach.

Inak povedané, v poklasickej dobe manželská náklonnosť (affectio maritalis) postačovala len na vznik manželstva, avšak nebola už nevyhnutnou podmienkou jeho trvania. Táto nová perspektíva mu umožňovala identifikovať tri dobrá (tria bona) manželstva: nerozlučiteľnosť, plodenie potomstva a lásku, resp. vzájomnú podporu medzi manželmi.¹²

Vzájomná manželská vernosť predstavovala pre Augustína jedno zo základných dobier manželstva, keďže touto povinnosťou sú rovnako zaviazaní obaja manželia - vernosť má byť vzájomná.¹³ Následné paragrafy uvedeného diela obsahujú tieto zásadné tézy: odsúdenie spolužitia v konkubinate len za účelom plodenia potomstva (§ 14); zákaz zapudenia manželky z dôvodu neplodnosti (§ 15) a odmietnutie polygamie (§ 17).

Augustínov odkaz na princíp monogamie (§ 7) mal zásadný význam, keďže tento princíp obhajovalo rímske právo vo všetkých obdobiach jeho vývoja. Cisárske zákonodarstvo nemohlo ignorovať doktrínu tohto významného cirkevného učiteľa, a preto ju dokázalo v širšom kontexte prevziať do svojho právneho poriadku.

Učenie ďalšieho významného západného spisovateľa Ambróza Milánskeho, podobne obhajovalo prirodzený základ, jednotu a následne aj nerozlučiteľnosť manželského zväzku, a to v jeho exegetickom diele „Expositio evangelii secundum Lucam“ (Výklad evanjelia podľa Lukáša). Podľa Ambróza prepustenie manželky síce ľudský zákon nezakazuje, Boží zákon ho však zakazuje. Zákon Pánov majú poslúchať aj tí, ktorí vydávajú zákony. Ambróz zároveň karhal tých, ktorí sa dopúšťali manželskej nevery a oddávali sa žiadostivosti.¹⁴

¹¹ Blížšie pozri: BRTKO, Róbert: Paralely medzi držbou a manželstvom v klasickom a justiniánskom rímskom práve. In: *Per pauca terrena blande honori dedicate*. Pocta Petrovi Blahovi k nedožitým 80. narodeninám: Trnavská univerzita v Trnave. Právnická fakulta, 2019, s. 203 – 204.

¹² AUGUSTINUS: De bono coniugali 3. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): *Patrologia Latina* 40, col. 375 - 376.

¹³ AUG.: De bono coniugali 4. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): *Patrologia Latina* 40, col. 377. KATRENIČOVÁ, Anabela: Morálne zásady manželov v Augustínovom spise De bono coniugali. In: *Kultúrne dejiny*, Roč. 13, č. 1 (2022), s. 86 - 87.

¹⁴ AMBROSIIUS: Expositio evangelii secundum Lucam. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): *Patrologia Latina* 15, col. 1765, 1767. Ambróz kládol veľký dôraz na hodnotu panenstva, ktoré - podobne ako Tertulián - považoval za vyšší stav než manželstvo. Túto tézu osobitne rozvinul v spise De virginibus (O pannách). AMBR.: De virginibus 3. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): *Patrologia Latina* 16, col. 200 - 232.

Laktancius vo svojom najvýznamnejšom diele „Divinae Institutiones“ (Božské ustanovenia) – potom, ako identifikoval dôvod existencie mužského a ženského pohlavia - formuloval princíp rovnosti týkajúci sa povinnosti vernosti medzi manželmi. Podľa neho Boží zákon spája dvoch v manželstve, ktoré sa stáva jedným telom; kto však roztrhne toto telesné puto, je cudzoložníkom. Plodenie potomstva je zverené obidvom manželom, ktorí sú na základe prirodzeného zákona považovaní za jedno telo, z čoho vyplýva rovnaká povinnosť vzájomnej vernosti medzi manželmi.¹⁵ Podobne aj Hieronym poukazoval na rovnosť medzi manželmi, pokiaľ išlo o následky cudzoložstva. Manželka preto môže opustiť svojho nehanebného manžela rovnako, ako manžel opustiť cudzoložnicu, avšak v obidvoch prípadoch bez možnosti uzavrieť nové manželstvo.¹⁶

Uvedené pramene poukazujú na zavedenie princípu, podľa ktorého sa manželia stali rovnými, pokiaľ išlo o zachovávanie povinnosti vernosti. To vysvetľuje, prečo už v Konštantínovom zákonodarstve upravujúcom rozvod boli obe pohlavia považované za rovnocenné pri určovaní dôvodov rozvodu. Konštantín I. – ako uvidíme neskôr - povoľoval jednostranný rozvod len v určitých prípadoch (*iustae causae*), avšak pre rozvod na základe dohody neexistovali žiadne obmedzenia.¹⁷

Zákonodarstvo Konštantína I. Velkého v oblasti manželského práva vo všeobecnosti

Domnievame sa, že legislatíva Konštantína v oblasti manželského a rodinného práva do značnej miery reflektovala myslenie prvých kresťanských spisovateľov. Dôkazom toho bolo zavedenie nových úprav týkajúcich sa jednostranného rozvodu, prostredníctvom ktorých cisár zabezpečil manželskému spolužitiu väčšiu stabilitu. Naproti tomu rozvod (*divortium*) - aj po zavedení Augustovho zákona o cudzoložstve v r. 18 pred n. l. – zostával úplne slobodný a mohol byť iniciovaný aj bezdôvodne, a to

¹⁵ LACTANTIUS: *Divinae Institutiones* 3, 4. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): *Patrologia Latina* 6, col. 447 a nasl.

¹⁶ HIERONYMUS: *Epistolae* 77: *Ad Oceanum de morte Fabiolae*. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): *Patrologia Latina* 22, col. 691.

¹⁷ Neskoršie justiniánske zákonodarstvo, vychádzajúc z princípu nerozlučiteľnosti manželstva, zakazovalo rozvod dohodou (*divortium communi consensu*) a povoľovalo iba jednostranný rozvod v určitých prípadoch. Okrem toho Justinián definitívne zaviedol rozvod „*ex bona gratia*“ (t. j. rozvod, ktorý nebol zavinený jedným z manželov) v týchto situáciách: a) ak bol manžel v zajatí nepriateľa dlžke ako päť rokov; b) zloženie sľubu čistoty; c) ak sa v prvých troch rokoch trvania manželstva preukázala impotencia. Rozvod „*ex bona gratia*“ bol teda zavedený aj v prospech ženy, napr. v prípade preukázanej mužovej neschopnosti plodiť potomstvo (porov. Nov. 117 a Nov. 134). KINCL, Jaromír – URFUS, Valentín – SKŘEJPEK, Michal: *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 139; SKŘEJPEK, Michal: *Římské soukromné právo. Systém a instituce*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, s. 90; FALCHI, Gian Luigi: *L'influenza della patristica sulla politica legislativa de nuptiis degli imperatori romani dei secoli IV e V*. In: *Augustinianum*, Roč. 50, č. 2 (2010), s. 370 – 371.

jednou alebo oboma stranami.¹⁸ Inými slovami, v klasickej dobe bol rozvod deklarativným vyhlásením manžela o strate manželskej náklonnosti (*affectio maritalis*), na ktorej sa manželstvo nielen zakladalo, ale ktorá zároveň zabezpečovala aj jeho trvanie.

Naproti tomu Konštantín povolil jednostranný rozvod len v určitých prípadoch (*iustae causae*), čím sa stabilita manželského vzťahu dostala pod verejnú kontrolu a jednostranný rozvod stratil svoju pôvodnú deklaratívnu povahu, teda nadobudol povahu konštitutívnu. Dôsledkom nového Konštantínovho zákonodarstva nebola len väčšia ochrana manželstva, ale - na rozdiel od predchádzajúcej legislatívy, pre ktorú bolo manželstvo faktickým zväzkom¹⁹ - zásluhou Konštantína sa manželstvo stalo právnym inštitútom, pevne ukotveným v rodinnom práve.²⁰

Konštantínova konštitúcia z roku 331 (C.Th. 3, 16, 1)

Príkladom uvedenej zmeny je známa konštitúcia cisára Konštantína I. z roku 331 adresovaná pretoriánskemu prefektovi Ablaviovi, ktorou cisár vymedzil závažné dôvody jednostranného rozvodu, a to osobitne pre muža a osobitne pre ženu. Zákonom uznané dôvody boli: a) pre muža, ak jeho manželka bola travička, cudzoložnica alebo kupliarka; b) pre ženu, ak jej manžel bol vrahom, travičom alebo hanobiteľom hrobu (C.Th. 3, 16, 1).²¹

Tresty za porušenie tohto nariadenia boli veľmi prísne: a) pre ženu - strata vena a deportácia, ako aj zákaz uzatvorenia druhého manželstva; b) pre muža – povinnosť vrátiť veno a právo privlastniť si veno druhej manželky v prospech odvrhutej ženy v prípade, že previnilý manžel uzavrel nové manželstvo. Konštantín zároveň stanovil, že existencia dôvodov oprávňujúcich osobu uskutočniť jednostranný rozvod musela

¹⁸ BARTOŠEK, Milan: Encyklopedie římského práva. Praha: Panorama, 1981, s. 137.

¹⁹ LAPLANTE, Benoît: L'union libre, le mariage romain et le mariage chrétien. In: *Enfances, Familles, Générations*, Roč. 15 (2011) s. 113 – 117 (časť: 2,4 – 2,5). Dostupné na: <https://doi.org/10.7202/1008148ar>.

²⁰ Rodinné právo bolo pre Konštantína ústrednou záležitosťou. Podľa jedného výpočtu sa aspoň 80 z takmer 400 zachovaných fragmentov z Konštantínovho zákonodarstva týkalo rodiny. HARPER, Kyle: *Marriage and Family in Late Antiquity*. In: *The Oxford Handbook of Late Antiquity*. Oxford: Edited S. Johnson, 2012. S. 674.

FALCHI, Gian Luigi: L'influenza della patristica sulla politica legislativa de nuptiis degli imperatori romani dei secoli IV e V. In: *Augustinianum*, Roč. 50, č. 2 (2010), s. 372; BAVIERA, Giovanni: Concetto e limiti dell'influenza del Cristianesimo sul diritto romano. In: **Mélanges, Tome I**, Paris: **Librairie Arthur Rousseau, 1912**, s. 112 - 113.

²¹ Hoci cisárske nariadenie pochádza z roku 331, bolo inšpiračným zdrojom ďalších zákonov, napr. cisárskej konštitúcie Honória a Teodózia II. z roku 421 určenej pretoriánskemu prefektovi Palladiovi (C.Th. 3, 16, 2). Uvedené konštitúcie do anglického jazyka preložil Clyde Pharr: *The Theodosian code and novels and the Sirmondian constitutions*. New Jersey: Union - Lawbook Exchange, LTD, 2001, s. 76 - 77.

byť preukázaná pod verejnou kontrolou (C.Th. 3, 16, 1). Domnievame sa, že Konštantínova konštitúcia bola inšpirovaná učením cirkevných spisovateľov najmä v tom, že pre ženy zakazovala alebo pre mužov výrazne obmedzovala možnosť uzavretia druhého manželstva po rozvode.²²

Konštitúcia cisára Honória a Teodózia II. z roku 421 (C.Th. 3, 16, 2) a Novela cisára Majoriána z. r. 459 (Nov. 9)

Vplyv kresťanského náboženstva na cisárske zákonodarstvo poklasickej doby sa ešte výraznejšie prejavil v období po roku 380, keď cisár Teodózius I. vyhlásil kresťanstvo za štátne náboženstvo.²³ Z tohto obdobia pochádza konštitúcia cisárov Honória a Teodózia II. vydaná v roku 421 a zachovaná v Teodoziánskom kódexe (C.Th. 3, 16, 2). Uvedená konštitúcia zaviedla nové opatrenia proti jednostrannému rozvodu, pričom - pokiaľ ide o dôvody rozvodu - rozlišovala medzi „*graves causae*“ alebo „*magna crimina*“ na jednej strane a „*mediocres culpa*“ alebo „*morum vitia*“ na strane druhej.

V prípade závažného previnenia manžela mala žena právo na rozvod, pričom získala späť svoje veno a mohla si ponechať aj svadobný dar; nemohla sa však opäť vydať skôr, ako uplynulo päť rokov od rozvodu. V prípade jednostranného rozvodu iniciovaného zo strany ženy sa neprihliadalo na vymyslené dôvody ani na drobné nedostatky či charakterové chyby jej manžela; rozhodujúce boli iba ťažké zločiny. V prípade rozvodu „*sine cause*“ hrozil manželke trest vyhnanstva.²⁴

Podobne aj manžel mal po odsúdení svojej manželky za závažný zločin právo rozviesť sa s ňou, pričom si mohol ponechať veno a získať späť svadobný dar. Na druhej strane, ak sa manžel rozviedol len z dôvodu nezhody a neobvinil manželku so žiadnych vážnych nerestí ani zločinov, mal byť potrestaný doživotným celibátom, zatiaľ čo manželke bolo udelené právo vydať sa po uplynutí jedného roka od rozvodu. Je potrebné zdôrazniť, že prísny trest deportácie postihoval len ženu v prípade rozvodu „*sine causa*“.

Pramene rímskeho práva nám uchovali ďalší právny predpis, a to novelu západorímskeho cisára Majoriána z roku 459, na základe ktorej bolo možné sankcionovať aj cudzoložného manžela trestom dočasného vyhostenia (Nov. Maior. 9).²⁵

²² SARGENTI, Manlio: *Il diritto privato nella legislazione di Costantino. Persone e famiglia*. Milano - Città di Castello: Giuffrè, 1938, s. 126 – 131; 182 -184.

²³ VLADÁR, Vojtech: *Dejiny cirkevného práva*. Praha: Leges, 2017, s. 162 a nasl.; FALCHI, Gian Luigi: *Fragmenta iuris romani canonici*. Roma: PUL – Mursia, 1998, s. 23 – 27, 34.

²⁴ BIONDI, Biondo: *Il diritto romano cristiano. Vol. 3: La famiglia; rapporti patrimoniali; diritto pubblico*. Milano: Dott. A. Giuffrè Editore, 1954, s. 175.

²⁵ Nov. 9, *De adulteris* (459). In: *The Theodosian code and novels and the Sirmondian constitutions*. New Jersey: Union - Lawbook Exchange, LTD, 2001, s. 561.

Napriek týmto opatreniam je nutné pripomenúť, že v poklasickom práve pre konsenzuálny rozvod neexistovali obmedzenia. Bolo mimoriadne ťažké ho zrušiť alebo obmedziť, keďže bol súčasťou hlboko zakorenenej tradície pohanskej spoločnosti.²⁶ Možno však konštatovať, že princípy potvrdené cirkevnými spisovateľmi týkajúce sa nerozlučiteľnosti manželstva, boli v čo najväčšej možnej miere začlenené do cisárskej legislatívy, a to počnúc cisárom Konštantínom. Zavedením závažných dôvodov na jednostranný rozvod poklasické právo - na rozdiel od klasického - akcentovalo konsenzuálny a monogamický charakter manželstva, ktoré už nebolo len faktickým stavom, ale právnym úkonom zabezpečujúcim jeho potencionálnu trvácnosť.

Obmedzenie postihu za trestný čin cudzoložstva: zrušenie povinnosti podania žaloby za cudzoložstvo (adulterium), možnosť odpustenia cudzoložnej žene

Konštantínova reforma manželského práva bola zameraná aj na obmedzenie postihu trestného činu cudzoložstva. Cisár – inšpirovaný kresťanskou etikou – zaviedol do právneho poriadku možnosť odpustenia cudzoložnej žene, čo malo za následok zrušenie povinnosti podania žaloby za spáchanie tohto trestného činu podľa Augustovho zákona o cudzoložstve (ex lege Iulia de adulteriis). Táto reforma priniesla dve zásadné zmeny: a) obmedzenie procesnej legitimácie tejto žaloby výlučne na manžela a agnátov manželky; b) vylúčenie verejného orgánu alebo akéhokoľvek iného subjektu z tejto právomoci.

Inak povedané, konečný rámec týchto legislatívnych zmien sa vykryštalizoval do dvoch kategórií, a to na: a) oprávnenie manžela odpustiť trestný čin cudzoložstva (čo malo za následok zrušenie absolútnej povinnosti podať žalobu); b) prísne potrestanie tohto trestného činu v prípade, že manžel svojej žene cudzoložstvo nemienil odpustiť. Je potrebné zdôrazniť, že aktívna legitimácia na podanie príslušnej žaloby bola obmedzená len na manžela a blízkych príbuzných cudzoložnej manželky. Keďže prvým oprávneným bol manžel, jeho odpustenie vylučovalo podanie žaloby aj zo strany ostatných oprávnených.

Pripomeňme si predchádzajúcu právnu úpravu pohanského cisára Augusta. Tento princeps, v snahe upevniť svoju moc a rímsku rodinu, inicioval vydanie viacerých zákonov. Jedným z nich bol aj zákon o cudzoložstve (lex Iulia de adulteris coercendis) z roku 18 pred n. l., podľa ktorého bolo „adulterium“ zaradené do kategórie trestných činov. Skutková podstata cudzoložstva spočívala v mimomanželskom styku vydatej

²⁶ BIONDI, Biondo: *Il diritto romano cristiano. Vol. 3: La famiglia; rapporti patrimoniali; diritto pubblico*. Milano: Dott. A. Giuffrè Editore, 1954, s. 175; DELPINI, Francesco: *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*. Milano: Nuove Edizioni Duomo, 1979, s. 109 -110.

ženy.²⁷ Ak otec nevernej ženy svoju dcéru pristihol, bol oprávnený ju zabiť, naproti tomu manžel takéto právo nemal. Na podanie žaloby z cudzoložstva bol oprávnený nielen manžel, ale aj otec manželky, pričom na podanie žaloby mali k dispozícii 60 dní; po ich uplynutí začala plynúť štvormesačná lehota pre ktoréhokoľvek občana. V prípade, že dotknutý manžel žalobu z cudzoložstva nepodal, mohol byť následne obžalovaný z trestného činu, kupliarstva (lenocinium) spočívajúcom v napomáhaní alebo zneužívaní cudzoložstva.²⁸

Konštitúcia cisára Konštantína I. z roku 326 (ktorá zmiernila Augustovu úpravu postihu cudzoložstva) sa nachádza tak v Justinánskom ako aj Teodoziánskom kódexe (C.J. 9, 9, 29, 1-4 a C.Th. 11, 36, 4). Konštantín na úvod svojej konštitúcie potvrdil predchádzajúce zákonodarstvo v tom zmysle, že cudzoložstvo naďalej považoval za závažný trestný čin (C.J. 9, 9, 29, 1 a C.Th. 11, 36, 4). Napriek tomu obmedzil právo na podanie žaloby len pre najbližšie osoby, teda na tých, ktorých k tomu viedol skutočný zármuto.

Najdôležitejšou reformou Konštantínovej legislatívy v tomto smere bolo zrušenie absolútnej povinnosti na podanie žaloby z cudzoložstva,²⁹ obmedzenie aktívnej legitimácie na jej podanie a umožnenie odpustenia cudzoložnej žene.

Postih cudzoložstva v poklasickom období

Poskytnutie alternatívy odpustenia cudzoložnej žene však nevylučovalo možnosť pokračovania v trestnom konaní v prípade, že k odpusteniu - výslovnému alebo konkludentnému - vôbec nedošlo. K dispozícii máme tri pramene, ktoré nám pomôžu ozrejmiť postih za trestný čin cudzoložstva v poklasickom období.

Cirkevný spisovateľ Arnobius (+cca 325) sa o postihu cudzoložstva pravdepodobne zmieňoval vo svojom diele „Adversus nationes“ (Proti národom), keď konštatoval, že hoci sú ľudia prirodzene naklonení k žiadostivosti, predsa len mstia cudzoložstvo pomocou zákonov a postihujú trestom smrti tých, ktorých prichytia pri tom, že sa zmocnili cudzieho manželského zväzku.³⁰ Nie je však isté, či Arnobius uvádzal trest smrti za cudzoložstvo len ako spomienku na predchádzajúce klasické právo, alebo či bol tento trest uplatňovaný aj v poklasickej dobe.³¹

²⁷ Júliov zákon o cudzoložstve vyhlasoval, že manželky nemohli žalovať vo verejnom (trestnom) procese za cudzoložstvo svojich manželov (C.J. 9, 9, 1).

²⁸ KINCL, Jaromír – URUS, Valentín – SKŘEJPEK, Michal: Římské právo. Praha: C.H. Beck, 1995, s. 337; MCGINN, Thomas A. J.: Prostitution, sexuality and the law in ancient Rome. Oxford – New York: Oxford University Press, 1998, s. 140-147.

²⁹ Žaloba z adulteria prestala byť ľudovou žalobou (actio popularis).

³⁰ ARNOBIUS: Adversus nationes 4, 23. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): *Patrologia Latina* 5, col. 1044.

³¹ QUASTEN, Johannes: *Patrologia. I primi due secoli (II-III)*. Vol. I. Fino al Concilio di Nicea. Torino: Marietti, 1980, s. 610 – 613; FERRINI, Contardo: Die juristischen Kenntnisse des Arnobius und des

Paulove Sentencie - ako jedno z najvýznamnejších diel poklasického obdobia – zachovali informácie o postihovaní žien a mužov usvedčených z cudzoložstva. Cudzoložné ženy mali byť postihované nielen majetkovo, ale aj trestom vyhnanstva: konkrétne stratou polovice vena a tretinou majetku, a vyhnanstvom na ostrov. Mužskí cudzoložníci boli postihovaní podobne, t. j. vyhnanstvom na ostrov a odňatím polovice majetku (Paul. Sent. 2, 26, 14).

Konštitúcia cisára Konštantína I. z roku 326 n. l. zas uvádza, že v poklasickej dobe sa za cudzoložstvo udeľoval trest smrti mečom: „sacrilegos autem nuptiarum gladio puniri oportet“ (C.J. 9, 9, 29, 4). Z textu cisárskeho nariadenia vyplýva, že ak manžel neodpustil cudzoložstvo svojej žene, trest za adulterium bol v kresťanskom období ešte sprísnený, a to aj napriek tomu, že manželovi bola poskytnutá alternatíva odpustenia.

Uvedené pramene naznačujú, že cisárske zákonodarstvo poklasickej doby upravujúce postih za „neodpustené“ cudzoložstvo, v konečnom dôsledku pod hrozbou veľmi prísnych trestov chránilo stabilitu manželstva a rodiny, a v zásade bránilo uzatvoreniu druhého manželstva po rozvode.³² Ciele tohto zákonodarstva sa pritom podstatne neodlišovali od učenia prvých cirkevných spisovateľov.

Záver

Analýza myšlienok vybraných kresťanských spisovateľov 3. a 5. storočia ukázala, že do rímskej spoločnosti poklasického obdobia prenikli idey nerozlučiteľnosti a stability manželského zväzku, ako aj rovnosti manželov v otázke zachovávaní manželskej vernosti.

Uvedené myšlienky sa osobitne premietli do zákonodarstva cisára Konštantína I. v podobe zákazu cudzoložstva, sprísnenia trestov pri jeho potláčaní, ako aj zavedenia štátnej kontroly nad jednostranným rozvodom prostredníctvom stanovenia dôvodov, ktoré ho povoľovali.

Konštantínove zákony (ako aj normatívne akty jeho nasledovníkov) formované pod vplyvom učenia cirkevných spisovateľov, posilnili stabilitu manželského zväzku, ktorý sa v poklasickom období čoraz zreteľnejšie chápal ako právny inštitút založený na princípoch monogamie, konsenzuality a vzájomnej manželskej vernosti.

Učenie prvých kresťanských spisovateľov otvorilo cestu k širšiemu uplatneniu morálneho rozmeru v právnych vzťahoch medzi manželmi, keď do právneho poriadku zaviedlo možnosť odpustenia cudzoložstva v situáciách ohrozujúcich samotnú existenciu manželského zväzku.

Lactantius. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, Roč. 15, č. 1 (1894), s. 343 - 352.

³² KUEFLER, Mathew: The Marriage Revolution in Late Antiquity: The Theodosian Code and Later Roman Marriage Law. In: *Journal of Family History* Roč. 32 (2007), s. 343-370.

Kresťanské myslenie v neposlednom rade prispelo k prekonaniu klasického konceptu manželstva, chápaného ako faktický stav, ktorý bol založený na časovej kontinuite „*affectio maritalis*“. Tento klasický prístup bol nahradený novým chápaním, podľa ktorého sa manželstvo stalo právnym inštitútom založeným na zmluvnej vôli muža a ženy (*matrimonium in fieri*), z ktorej následne vznikla trvalá právna situácia (*matrimonium in facto esse*).³³ Poklasická legislatíva, inšpirovaná učením cirkevných spisovateľov, tak vytvorila nový právny koncept manželstva, ktorý mal zásadný vplyv na ďalší vývoj európskej právnej tradície.

Zoznam prameňov a použitej literatúry

1. The Theodosian code and novels and the Sirmondian constitutions (A translation with commentary, glossary, and bibliography by Clyde Pharr). New Jersey: Union - Lawbook Exchange, LTD, 2001. 643 s. ISBN -13: 978-1-58477-146-3
2. Corpus Iuris Civilis: Codex Iustinianus. Dostupné na: https://archive.org/details/corpusIurisCivilisCodexIustinianus/mode/2up?utm_source=chatgpt.com
3. MIGNE, Jacques-Paul (ed.): Patrologiae Cursus Completus. Series Latina. Dostupné na: <https://patristica.net/latina/#too5>
4. BAGIN, Anton: Cirkevné dejiny. Starovek. Trnava: CMBF Bratislava, 1983. 148 s.
5. BARNES Timothy David: Tertullian: A Historical and Literary Study. Oxford: Clarendon Press, 1971. 318 s. ISBN 13: 9780198143628. Dostupné na: <urn:oclc:record:1151414488>
6. BARTOŠEK, Milan: Encyklopedie římského práva. Praha: Panorama, 1981. 507 s. ISBN 11-053-81.
7. BAVIERA, Giovanni: Concetto e limiti dell'influenza del Cristianesimo sul diritto romano. In: Mélanges Paul-Frédéric Girard. Études de droit romain dédiées à M. P.-F. Girard, Tome I, Paris: Librairie Arthur Rousseau, 1912, s. 67 - 121.
8. BELLARMINO, Robertus: De controversia. Tit. III: de matrimonio. Dostupné na: https://archive.org/details/bub_gb_CYhfGhPyoSwC/page/n15/mode/2up?utm_source=chatgpt.com
9. BIONDI, Biondo: *Il diritto romano cristiano. Vol. 3: La famiglia; rapporti patrimoniali; diritto pubblico*. Milano: D ott. A. Giuffrè Editore, 1954. 611 s.
10. BRTKO, Róbert - MRVA, Michal: Cirkevné právo v prameňoch rímskeho práva poklasického obdobia. In: Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae, Roč. 40, č. 2 (2021) s. 79 – 95.

³³ CASTAÑO, José Fernández: Il sacramento del matrimonio. Roma: Pioda sas, 1994, s. 25 – 26, 36; FALTIN, Daniel: Corso di diritto canonico: il matrimonio. Roma: PUL, 1974, s. 17 – 18; BELLARMINO, Robertus: De controversia. Tit. III: de matrimonio, controv. 2,c.6.

11. BRTKO, Róbert: Paralely medzi držbou a manželstvom v klasickom a justiniánskom rímskom práve. In: *Perpauca terrena blande honori dedicate*. Pocta Petrovi Blahovi k nedožitým 80. narodeninám: Trnavská univerzita v Trnave. Právnická fakulta, 2019, s. 203 – 215. ISBN 978-80-568-0313-4.
12. CASTAÑO, José Fernández: *Il sacramento del matrimonio*. Roma: Pioda sas, 1994, 560 s.
13. DEBIŃSKI, Antoni: *Church and roman law*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2010. 209 s. ISBN 978-83-7702-012-8.
14. DELPINI, Francesco: *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*. Milano: Nuove Edizioni Duomo, 1979. 281 s. ISBN 88-7023-003-1.
15. DI BERARDINO, Angelo: La cristianizzazione del tempo nei secoli IV-V. In: *Augustinianum*, Roč. 12, č. 1 (2002), s. 97 - 125.
16. FALCHI, Gian Luigi: *Fragmenta iuris romani canonici*. Roma: PUL – Mursia, 1998. 270 s. ISBN 88-465-0028-8.
17. FALCHI, Gian Luigi: L'influenza della patristica sulla politica legislativa de nuptiis degli imperatori romani dei secoli IV e V. In: *Augustinianum*, Roč. 50, č. 2 (2010), 351 – 407.
18. FALTIN, Daniel: *Corso di diritto canonico: il matrimonio*. Roma: PUL, 1974, 309 s.
19. FERRINI, Contardo: Die juristischen Kenntnisse des Arnobius und des Lactantius. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, Roč. 15, č. 1 (1894), s. 343 - 352.
20. HARPER, Kyle: Marriage and Family in Late Antiquity. In: *The Oxford Handbook of Late Antiquity*. Oxford: Edited S. Johnson, 2012. S. 667-714. Dostupné na: https://wiki.santafe.edu/images/1/16/Harper_Marriage_and_Family_in_Late_Antiquity.pdf
21. HRDINA, Ignác Antonín: Římské právo a kanonické právo. In: *Studia theologica*, Roč. 22, č. 1 (2020), s. 61 – 88.
22. KATRENIČOVÁ, Anabela: Morálne zásady manželov v Augustínovom spise *De bono coniugali*. In: *Kultúrne dejiny*, Roč. 13, č. 1 (2022), s. 84 - 108.
23. KINCL, Jaromír - URUS, Valentín - SKŘEJPEK, Michal: *Římské právo*. Praha: C.H. Beck, 1995. 386 s. ISBN 80-7179-031-1.
24. KORONTHÁLY, Pavel: Tertulián o manželství. Praha: Krystal, 2014. 126 s. ISBN 978-80-87183-72-4.
25. KUEFLER, Mathew: The Marriage Revolution in Late Antiquity: The Theodosian Code and Later Roman Marriage Law. In: *Journal of Family History* Roč. 32 (2007), s. 343 - 370.
26. LAPLANTE, Benoît: L'union libre, le mariage romain et le mariage romain mariage chrétien. In: *Enfances, Familles, Générations*, Roč. 15 (2011) s. 110 - 130. Dostupné na: <https://doi.org/10.7202/1008148ar>

27. MCGINN, Thomas A.J.: *Prostitution, sexuality and the law in ancient Rome*. Oxford – New York: Oxford University Press, 1998. 416 s. ISBN 0-19-508785-2.
28. QUASTEN, Johannes: *Patrologia. I primi due secoli (II-III)*. Vol. I. Fino al Concilio di Nicea. Torino: Marietti, 1980. 720 s. ISBN 88-211-6702-x
29. SARGENTI, Manlio: *Il diritto privato nella legislazione di Costantino. Persone e famiglia*. Milano - Città di Castello: Giuffrè, 1938. 199 s.
30. SKŘEJPEK, Michal: *Římské soukromné právo. Systém a instituce*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016. 350 s. ISBN 978-80-7380-566-1.
31. VLADÁR, Vojtech: *Dejiny cirkevného práva*. Praha: Leges, 2017. 608 s. ISBN 978-80-7502-238-7.
32. VLADÁR, Vojtech: *Pramene práva Katolíckej cirkvi v historickom vývoji*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009. 220 s. ISBN 978-80-7380-187-8.

Kontaktné údaje

prof. JCDr. PaedDr. Róbert Brtko, CSc.

robert.brtko@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave

Právnická fakulta

Katedra rímskeho práva a cirkevného práva